

Oversigt

Besættelsestidens historie

– forsøg på en status

AF

HANS KIRCHHOFF

Da Den danske historiske Forening indbød mig til at gøre status over udforskningen af besættelsestidens historie, takkede jeg straks ja.¹ For jeg følte det som en ære at få lov til at indlede historikermødet i København år 2003. Men jeg fik meget hurtigt voldsomme tømmermænd. For hvordan på den ene side forholde sig til et problem, som jeg har været så dybt engageret i gennem fyrré år, uden at det hele blev alt for privat og alt for subjektivt – og hvorledes på den anden side undgå, at mit bidrag blev alt for generelt og derfor uinteressant og uden perspektiver. For oversigter over besættelsestidens historieskrivning har vi jo efterhånden en del af.

Jeg valgte til slut ikke at underspille egne synspunkter og præferencer, men tværtimod lade disse træde frem som det strukturerende princip. Og jeg bestemte mig til først og fremmest at fokusere på den store politik og på det tema, der især har beskæftiget mig gennem årene, nemlig konfrontationen mellem samarbejds- og modstandssynspunktet. Det betyder, at andre og vigtige spørgsmål falder ud. Men jeg har alligevel håbet om, at en sådan disponering vil indfange centrale punkter i diskussionen om besættelsestidens historie.

Som en start og for at dementere kritikken af dansk besættelsesforskning som provinsiel vil jeg indledningsvis give et kort og skitse-mæssigt overblik over nogle fællestræk i det besatte Europa, træk som det er mit

¹ Teksten er med tilføjelser til den skriftlige form og med et par mindre tilføjelser identisk med min forelæsning på det danske historikermøde den 22. august 2003. Til almindelig orientering er der til slut anført en liste over den litteratur, der er henvist til.

postulat, at vi genfinder i Danmark, og som vil forme de ydre rammer for det følgende.

To hovedtemaer tegner de tyskbesatte landes historie under II Verdenskrig. Det ene er kampen for statens overlevelse og nationens eksistens. Det andet er den interne kamp om den politiske magt og det politiske system. De to temaer eller handlingslinjer fletter sig ind i hinanden, i situationer eller i perioder trak de i samme retning, i andre konfliktede de med hinanden og kunne udløse borgerkrige. Og overalt var verdenskrigen den store motor, og den tyske imperialismen både forløser og ødelægger.

De besatte førkrigsregimer eller deres substitutter havde som det primære mål at bevare mest muligt at statsuveræniteten imod okkupanternes ideologiske indbrud og deres udplyndring og terror. Det skete via en kollaboration med besættelsesmagten og en tilpasning til de autoritære styreformers, som i situationen 1940/41 syntes alle andre overlegne i styrke og vitalitet. Strategien blev at undgå at blive drevet ind i den krig, der én gang var tabt, og i stedet at vinde tid indtil afgørelsen faldt på slagmarken. Samtidig gjaldt det om at fastholde partnerskabet med besættelsesmagten for derigennem at forhindre, at de indre fjender til højre og venstre kom til magten. I de første krigsår – da Værnemagten synes uovervindelig – gjaldt det truslen fra de nationale nazipartier og andre fascistiske grupperinger med deres brogede følgeskab af antidemokrater, antikommunister og antisemitter, der i et ideologisk samarbejde med Tyskland så den chance til at erobre magten, som deres beskedne indflydelse ikke havde givet dem før krigen.

Siden, da krigskonjunkturerne afgørende vendte i 1942/43, var det modstanden der blev den store udfordring både til kollaborationen og til kollaborationsregimerne. Det er den udbredte mening blandt forskerne i dag at modstandsbevægelsernes historiske rolle mindre blev den militære – sådan som de illegale gerne så det i deres selvforståelse under og efter krigen – end den politiske og psykologisk/moralske betydning for den nationale helingsproces. Set fra den synsvinkel kom modstandskampen til at fungere som integrationsfaktor og myte for de store dele af befolkningerne, der følte sig svigtet og orienteringsløse under først nederlaget og siden kollaborationens ydmygelser.

Men modstandsbevægelserne betød også splittelse. Det skyldtes i høj grad kommunistpartiernes dominerende indflydelse – og her taler jeg om Nord- og Vesteuropa og om Italien og Grækenland. Takket vær den Røde Hærs sejr og deres egen heroisme og via en nationalfrontstrategi, der appellerede til både arbejderne og til borgerlige nationalister, fik kommunisterne placeret sig centralt i den militære modstandskamp

og senere politisk i frigørelsesfasen. De var forrest i etableringen af de nationale frihedsråd, og de var drivkraften bag de opstande, der i krigens sidste timer skulle markere den nye og regenererede nation over for de allierede hære. Nationalfrontstrategien undspillede de revolutionære mål for ikke at bryde enheden. Men kommunisternes fremfærd i Østeuropa, Titos sejr i Jugoslavien og den mislykkede opstand i Grækenland overbeviste ikke reformisterne i arbejderbevægelserne og de borgerlige om kommunisternes metamorfose – og skabte et trussels-scenario i Vesten, der uddybede fredskrisen og fik modstandsbevægelserne til at brække over.

Således kunne euforien efter sejren og den genvundne frihed ikke skjule, at Tysklands nederlag efterlod et Europa med nationer, der var dybt splittede i højre og venstre, i kollaboratører og modstandsfolk, og i vindere og tabere – med den store masse midt imellem. Medicinen til at hele folket og opruste det moralsk til fredens og genopbygningens store projekt blev den mentalterapi, vi kender så godt fra Danmark, nemlig etableringen af en national konsensus, der mytologiserede krigens som folkets samlede modstand, som lukkede øjnene for den første lange tids samarbejde med Hitler og fokuserede på det sidste års heroisme i stedet. Og som kastede sand over splittelsen ved at udgrænse en større eller mindre gruppe landsmænd som forrædere og dømme dem eller sende dem i glemslens eksil.

Der lå en klar politisk manipulation bag den nationale konsensus, mest markant og bevidst bedrevet af de Gaulle i Frankrig. Men det er vigtigt at bemærke, at denne mentale proces ikke kun var et resultat af politiske hensyn. Den blev også båret oppe af og imødekom et vældigt psykologisk behov hos besættelsesgenerationen for at se verdenskrigen som »the good war» og forsones sig med dens moralske og eksistentielle udfordringer.

Måske er dette en hovedforklaring på at mytologiseringen blev så vejrbestandig som tilfældet var.

Det var inden for denne konsensustradition, at Jørgen Hæstrup, selv aktiv modstandsmand under krigen, i slutningen af 1940'erne startede karrieren som den helt dominerende historiker i den første besættelsesgeneration. Med sine store værker om modstandsbevægelsen og departementschefstyret videnskabeliggjorde han udforskningen af besættelsens historie og skabte det fundament for studiet af den illegale kamp, som alle senere har bygget på. Samtidig blev han den inspirerende igangsætter og læremester for anden generation af besættelseshistorikere. Jeg synes, at det er vigtigt at fastholde dette overfor tredje og fjerde generation, for slet ikke at tale om vore historiestuderende,

for hvem Hæstrup kun er et navn blandt andre, og som alt for ofte opfatter hans projekt og hans resultater som hørende fortiden til.

Hæstrup var fagets store formidler, ja, vel sin tids største. Der er næppe det forsamlingshus i Danmark, han ikke aflagde besøg, og hans bøger blev bestsellere – selvom der ikke altid er tale om let stof. Hans forskning er en hyldest til den danske nations overlevelseskamp og demokratiets overlevelsessevne. Han fremholdt folkets fundamentale enighed fremfor splittelsen – også i forholdet mellem modstandsbevægelsen og politikerne. Og bl.a. af den grund blev hans bøger i enestående grad udtryk for en hel generations selvforståelse. Det skabte en ganske usædvanlig symbiose mellem faghistorikeren og nationens kollektive erindring, en symbiose som senere sprængtes, og som aldrig er blevet reableret igen. Hæstrup var i mange år den ensomme ulv i dansk forskning. Han så sig selv som en outsider, og blev også opfattet som en sådan af det historiske establishment i København. Han kompenserede herfor ved at blive den mest skrivende historiker i sin generation og ved at skaffe sig en offentlig position og en mediebevågenhed, som vel ingen dansk historiker før ham. Men i 1960 skiftede han spor og blev institutionaliseret i det faglige miljø som videnskabelig vejleder og fremmeste medarbejder i Udgiverselskabet for Danmark Nyeste Historie – også kaldet DNH.

Der er gennem årene sagt meget uvenligt om DNH. Om monopol på forskning og kilder. Om planløshed. Og om politisk tilpasning – det der fik den charmerende landsretssagfører Carl Madsen til at kalde os kgl. autoriserede socialdemokratiske frisører! Han havde også de historiestuderendes forening med sig og et følgeskab langt ind i fagfællers rækker. Men jeg mener i dag, at meget af kritikken bundede i almindeligt ukendskab, blandet op med politiske fordomme eller med misundelse over at se så store forskningsmidler, uhørte for den tid, kanaliseret over i besættelsestidens historie.

DNH er efter sin bortgang blevet emne for et universitetsspeciale – og så kan man da vist ikke nå højere! Det drejer sig om en afhandling, skrevet af Peter Brunbech ved Aarhus Universitet, der dementerer de fleste af de nævnte anklagepunkter. Nu behøver hans konklusioner jo ikke at være sidste ord, Claus Bryld har taget til genmæle, og jeg føler mig heller ikke overbevist, når Brunbech mener at kunne dokumentere, at der ikke lå noget direkte politisk initiativ bag besættelsesprojektet. Jeg tror gerne, at DNH's arkiver ikke siger noget herom, men det vil være svært at afvise, at der ikke bag bevillingen og åbningen af statens arkiver lå klare politiske interesser i at få sat et forstående og sympatisk fokus på samarbejdslinjen. Som en af topfigurerne bag DNH's dannelse, under-

visningsminister Jørgen Jørgensen, formulerede det under et vigtigt møde med Hæstrup – så havde modstandsbevægelsen nu fået sit, nemlig gennem Hæstrups værker, nu var det politikernes tur til at få deres!

Leverede DNH så varen? Svaret må blive et både ja og nej. Politikerne fik en række bøger, der afdæmoniserede samarbejdspolitikken og dokumenterede, at denne var båret frem af danske statsinteresser. Som i vidt omfang afspejlede politikernes selvforståelse af det snævre danske spillerum og den fodslæbende tilpasning. Og som fokuserede på partiernes faste forankring i dansk folkestyre og demokrati. I den forstand blev der altså tale om en rehabilitering.

I denne sammenhæng er det dog værd at bemærke, at den bog der gav mest genlyd i pressen i disse år, og kom til at fremstå som det stærkeste forsvar for samarbejdspolitikken, ikke var en DNH-publikation, men Viggo Sjøqvists glorificerende Scavenius-biografi fra 1973, der gjorde det klart for den interesserede offentlighed, at den mest udsældte politiker i Danmarks nyeste historie hverken havde været tyskervenlig eller quisling, men en dansk patriot og statsmand af de helt store. Man skal nok være fortrolig med stemningerne i 1950'erne og 60'erne for rigtigt at kunne forstå, hvad denne bog betød i retning af at flytte hegns-pæle.

Sjøqvist skrev som nævnt ikke sin biografi i DNH's regi, men han skrev under Selskabets overordnede konsensus-paradigme. Det var der imidlertid andre der udfordrede og brød med, som det blev demonstreret af Folketingets daværende formand, K.B. Andersen, under min disputatshandling i 1979, og af Frode Jakobsen under Palle Roslyng-Jensens forsvar i 1980. Jeg skal om lidt komme nærmere ind herpå. Men foreløbig konstatere, at DNH's opdragsgivere altså fik meget, men ikke alt!

Der blev i polemikken om DNH talt en hel del om censur og selv-censur og monopolisering. Jeg mener ikke, at der er fugls føde på den sag og har i hvert fald ikke selv oplevet nogen form for censur. Ministerierne havde krav på at gennemlæse vore manuskripter inden publicering. Det gav vist anledning til en mindre korrektion i en af bøgerne. I min disputats blev der ikke rettet et komma – selvom den forholdt sig kritisk til samarbejdslinjen. Men måske var de 1100 sider også en umulig opgave for selv den mest energiske bureaukrat. Mange vil måske huske affæren med Carl Madsen, der blev forment adgang til Selskabet og dermed til statens arkiver. Principielt kan vi vel alle være enige om, at han burde have haft adgang. Men selv har jeg i dag svært ved at kritisere Styrelsen for ikke at ville blåstempe en mand, der åbent proklamerede, at målet for hans historieskrivning var at demaskere politiker-

nes som tyskerlakajer og få åbnet låget på den spand med lort, der stod parkeret i Justitsministeriets lokaler!

Langt væsentligere synes mig kritikken af DNH for manglende styring og planlægning og prioritering. For det strukturerede besættelsesforskningen mange år fremover. Nu var det jo en stor lykke for os unge at få friheden til at vælge sin egen opgave og gennemføre den uden nævneværdig indblanding udefra. Det skabte en motivation og en begejstring, som ikke kan undervurderes, når man ser på resultaterne. Og så var manglende styring vist ikke noget specielt for DNH. Måske kan man oven i købet tale om en dansk forskningstradition på godt og ondt. Jeg tænker bl.a. på det store projekt om magtudredningen, der går over scenen i disse år. Det er mit indtryk, set udefra, at man heller ikke her har opereret efter den store forkromede plan, men primært ladet sig lede af forskernes interesser og jagten på frikøb.

Kronologisk sammenfaldende med DNH-projektet gennemførte svenskerne deres undersøgelse af Sverige under den Anden Verdenskrig, kaldet SUAV. Den blev finansieret af den svenske Riksbanks mange millioner, havde altså langt større økonomiske ressourcer i ryggen og en medarbejderstab på omkring 40 – hvor vi var 5 til 6. Her var plan og styring, så det battede. Det gav gode resultater, men også en lang række perspektivløse, uvæsentlige og kedsommelige disputater. Og projektet står i dag, hvor vinden også er vendt i Sverige, som én lang kritikløs hyldest til den svenske regerings småstatsrealisme.

Kritikken af DNH for manglende prioritering er nok den mest velunderede. Men også denne kræver et par bemærkninger med på vejen. Således var valget af undersøgelsesfelter nok tilfældigt, bestemt som det i høj grad blev af medarbejdernes ønsker og interesser. Men temaerne stod alle i det opgavekatalog, som Styrelsen udarbejdede i starten, og ingen vil vel benægte, at de emner der faktisk blev taget op, dækkede væsentlige problemer inden for besættelsens historie. Henrik Nissen og Henning Poulsen skrev om den nationale vækkelse, om Dansk Ungdoms Samvirke og om den antinazistiske afværgekamp i 1940/41. Nissen fortsatte studierne i det turbulente første besættelsesår – hvor alt kunne ske – med en række undersøgelser over besættelsessystemets etablering, om partierne under presset fra højre, og om forholdet mellem indenrigs- og udenrigspolitikken generelt. Poulsen tog afsæt i sit universitetsspeciale og skrev om besættelsesmagten og DNSAP, et hovedproblem for den danske politik i de første besættelsesår. Sjøqvist beskrev detaljeret udenrigspolitikken 1933-40, Finn Løkkegård behandlede den frie danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, og Hæstrup skrev de to bind om Departementschefstyret, der tog alle vig-

tige politiske spørgsmål op i den regeringsløse periode fra 1943 til 45. Jeg undersøgte Augustoprøret 1943 i en fremstilling, der dækkede de politiske hovedlinjer fra efteråret 1942 til efteråret 1943. Palle Roslyng-Jensen var endnu mere tværgående i sin undersøgelse af militærets stilling under hele besættelsen, og Ditlev Tamm, der kørte sit eget løb, men med afsæt i DNH, gennembrød besættelsesparantesen og skrev om Retsopgøret med både tilbageblik til 40'erne og udblik til 50'erne. Der kom faktisk seks disputatser ud af anstrengelserne. Jeg ved godt, at ikke alle vil opfatte dette som et kvalitetsstempel. Men det borger dog for en vis faglig tyngde og relevans.

Skal vi vurdere DNHs intentioner, må vi naturligvis også se på de studier, der blev påbegyndt, men aldrig færdiggjort. Jeg ved ikke om tabsprocenten i DNH var større end ved andre tilsvarende projekter. Men både en undersøgelse af Dansk Samling og af forspillet til den 9. april 1940 gik på gulvet. Og det gjaldt også det mest ambitiøse projekt af dem alle, om jeg så må sige kronen på DNH-værket, nemlig bogen om politikerne under besættelsen – i øvrigt i sig selv et halsløst foretagende i betragtning af manglen på detaljstudier. Det blev i stedet ved en række perspektivløse og stort set ubrugelige interviews på Christiansborg.

Og så var der naturligvis de bevidste fravalg. Der var ikke enighed i Styrelsen om, hvad modstand var. Således mente Hæstrup, at hans arbejde med departementscheferne var en bog om modstand. Men ellers afviste Styrelsen klart at tage egentlige modstandsemner op. Hæstrup havde samlet et lille team af gymnasielærere fra Odense, der beskæftigede sig med den illegale kamps historie. Aage Trommer var en af dem. Vi kaldte dem gerne Hæstrups »sabotagebande«. De fik den fulde adgang til arkiverne – men blev ellers holdt en arms længde fra DNH's publiceringsprogram. Naturligvis i sig selv et indicium på, at man ikke var i tvivl om opdragets karakter.

Jeg kender intet til den interne diskussion, der måtte være ført i Styrelsen, om presset for at tage betændte emner som politiets stilling og kommunistinterneringen op. Men tvivler da ikke på, at man har følt spørgsmålet som politisk inopportunt. I øvrigt kan der jo argumenteres for, at hvis en sådan undersøgelse skulle nå ud over den offentlige stereotyp af politiet som tyskvenligt og fascistisk, måtte det kræve en oparbejdning af besættelsessystemets historie og struktur, der på det tidspunkt endnu ikke var gennemført. Det er denne proces journalister har så svært ved at forstå, når de kritiserer faghistorikerne for altid at komme for sent. Der skulle dog gå tyve år, før vi fik de to »politidisputatser« fra henholdsvis Henning Kochs og Henrik Stevnsborgs hånd!

Naturligvis rummede DNH-projektet sine begrænsninger – som alle

forskningsprojekter gør det. Vi havde studeret under den Kolde Krigs mest kuldske fase, og havde under professor Sven Henningsens myndige taktstok lært at politisk samtidshistorie var sagen. Derfor skrev vi politisk historie – som i øvrigt Hæstrup og mange af hans generation gjorde det. Og så bør man jo heller ikke glemme, at politisk historie var det den interesserede opinion ville have på reolen. Det var det politiske der havde været underlagt censur under krigen – det man ikke vidste noget om. At bønderne tjente penge, at der var mørklægning og Sortbørs, at brændslet var dårligt og tobakken hjemmegjort – det havde de fleste oplevet. Der var ingen nyhedsværdi i det! Gennembruddet for arbejderhistorie og for socialhistorien kom først senere.

DNH glemte ikke økonomien. Men måske er det nok så typisk, at den bog der kom ud af undersøgelsen, primært beskæftigede sig med de dansk-tyske handelsforhandlinger – selvom den blev markedsført under en langt bredere titel. Igen kan det lyde som en dårlig undskyldning at sige, at tiden ikke var moden til den store kulegravning af erhvervslivet under besættelsen, som først er blevet taget op på Handelshøjskolen her på det sidste. Den forudsætter blandt andet adgang til firmaarkiverne, som har været hermetisk tillukkede indtil 1990'erne. Jeg husker endnu daværende stadsarkivar Sigurd Jensen – forfatteren til bogen om de dansk-tyske handelsforhandlinger – fortælle om sin kamp med Landbrugsrådet om at få adgang til arkiverne. Han fik adgangen, men forbud imod at referere til akterne!

Sluttelig har man kritiseret DNH-projektet for dets teoriløshed og manglen på et samlet koncept. Det er en berettiget, men også noget abstrakt kritik. Vi var ikke særlig teoribevidste efter en universitetsuddannelse i 50'erne. Og noget samlet koncept for vores forskning blev vi aldrig præsenteret for. I øvrigt mener jeg, at talrige projekter viser, hvor vanskeligt det er at samle en forfattergruppe herom – og hvor problematisk det også kan være. Men først og fremmest må man ikke glemme, at vores opdrag var at klargøre forhold og fortælle en historie, som skulle læses af den interesserede lægmand. Jeg husker, hvordan Hæstrup fremholdt dette gang på gang. Det lå indbygget i kravet om relevans og klar formidling.

Jeg er ikke den rette til at fælde dommen over DNH's besættelsesprojekt. Men jeg tænker tilbage på DNH-tiden med glæde. Ved en af de mange tilfældigheder som livet er så rigt på, var jeg dugfrisk kandidat, da DNH søgte efter medarbejdere i 1961, og jeg fik chancen. Det ledte mig ind på en karriere, der ellers ikke lå lige for og gav mig en række gode forskerår i et inspirerende miljø. Når jeg iagttager, hvor splittede institutionerne fungerer i dag, og hører vore phd.-studerende råbe

deres forladthed ud over universiteterne, kan jeg se, hvor vigtigt for forskermiljøet vore daglige frokoster i Niels Juels Gade var, hvor vi samledes omkring madpakkerne og en kop kaffe og drøftede det løbende arbejde. Naturligvis blev der ikke sparet på den gode historie og de mange fortællinger fra den legale og illegale verden, som man desværre ikke kunne skrive uden at få injurieloven på halsen. Men vigtigere var naturligvis muligheden for at udveksle erfaringer og materiale og afprøve teorier. Og så havde vi jo oceaner af tid sammenlignet med de stramme arbejdsprogrammer, der eksisterer i dag. Jeg tænker på mit feltarbejde om Augustoprøret, der krævede måneders ophold i provinsen, og som havde været umuligt at gennemføre under de økonomiske konditioner i dag. Men det har selvfølgelig haft den fordel, at ingen længere har tid eller råd til at gå mig efter i bedene.

Jeg har dvælet længe ved DNH. Fordi Selskabet var en nydannelse indenfor dansk historieforskning, fordi det politiske initiativ var så åbenbart og usædvanligt for den tid, og fordi projektets resultater fik betydning for vores viden om og vort syn på besættelsen i dag. Men DNH havde jo også en anden funktion, der allerede er kort berørt: Selskabet blev rugekasse for den nye generation af besættelseshistorikere, der efter Hæstrup kom til at udfolde deres virksomhed fra universiteterne.

Jeg skal ikke forsøge at give noget gruppeportræt af anden generation. Den var i temavalg og i besættelsessyn nok så forskellig – eller blev det i hvert fald med årene. Derimod vil jeg gerne udskille og fokusere på den retning, der mere bevidst gjorde op med første generations konsensus-syn, og som skrev sig ind i det såkaldte konfliktparadigme. Jeg tilhører selv denne retning og skal ikke påberåbe mig upartiskhed i analysen. Men jeg vil mene – og det er vel også bredt accepteret – at konflikt-synet blev skoledannende fremover.

Begrebsparret *konsensus-konflikt* blev med et lån fra den amerikanske historikerdebat introduceret af mig i 1985. Som bekendt vil konsensus-historien fokusere på det der samler nationen eller kollektivet fremfor det der splitter, enten fordi den vægter dette sidste mindre, eller fordi den finder det ubekvemt. Konfliktsynspunktet fokuserer modsat og behøver vist ingen nærmere præsentation. Begreberne er blevet kritiseret for at være falske, i bedste fald alt for skematiske. Jeg har fundet dem som nyttige orienteringspunkter i historiografien og vil også mene, at de har været klagende for den faglige debat.

Helt overordnet falder konsensus- og konflikt-paradigmet ofte sammen med et forskelligt syn på okkupationssystemet. Her har vi de historikere, der på grund af fredsbesættelsen ser Danmark som et unikum i

Hitlers Europa og derfor også vil nedspille konfliktintensiteten – og dér de historikere, der opfatter besættelsesforholdet som en del af den europæiske kollaboration, og som finder, at konfliktpotentialet her – ikke mindst på de indre fronter – også satte sine spor, om end svagere, i Danmark. Slagsmålet mellem brugere af henholdsvis begrebet *forhandlingspolitik* og *samarbejdspolitik* for regerings- og Rigsdagspolitikken 1940 til 43, der kan virke noget komisk i dag, må også ses på baggrund af konsensus-konfliktparadigmet. Begge begreber er politisk belastede ved at overtage henholdsvis politikernes og den illegale presses selvforståelse. Men ser vi mere analytisk på det, er der tale om en *intentionalistisk* overfor en *funktionalistisk* betragtningsmåde – for nu igen at låne begreberne udenlands, denne gang fra den tyske historikerdebat. Gør vi brug af ordet forhandlingspolitik, ser vi primært på hensigterne bag. Benytter vi ordet samarbejdspolitik, fokuseres der på funktionen, på regeringspolitikkenes konsekvenser.

Det nye konfliktsynspunkt blev som nævnt ikke delt af alle i anden generationen. Men det blev ledetråden for flere. Trommer torpederede den almindelige enighed om modstandsbevægelsens militære effektivitet ved at vise jernbanesabotagens såre begrænsede taktiske og strategiske betydning. Og han demonstrerede i sit store, men mindre kendte værk om udviklingen af det illegale arbejde i den sydjyske region, at modstandsbevægelsen ikke udgjorde den enhed og ikke var det gennemsnit af befolkningen, som selvforståelsen proklamerede. Han vendte sig imod den hæstrupske spontanitetsteori, hvorefter alle danske i virkeligheden sad på spring for at melde sig til modstandskampen, og demonstrerede at rekrutteringen foregik gennem ganske bestemte politiske og nationale miljøer, og at initiativerne kom oppefra og ikke fra bunden. Jeg dokumenterede det folkelige oprør imod samarbejdspolitikken, der gik forud for Rigsdagens nej til det tyske ultimatum den 28. august 1943, og konkluderede, at de politiske partier modsat den officielle opfattelse ikke havde været for bruddet, men tværtimod bekæmpet det, så godt de kunne. Palle Roslyng-Jensen fremstillede i sin bog om militæret politikernes og hærens manipulationer imod Frihedsrådet, og Ditlev Tamm skrev om skævhederne i retsopgøret og om frihedsbevægelsens hævn tog i befrielsesdagene.

Billedet vi efterlod i kølvandet på vor forskning var et dybt splittet Danmark, i en latent borgerkrig mellem de legale og illegale kræfter. Billedet skabte voldsomme reaktioner i medierne og i opinionen og fra tid til anden også blandt gamle modstandsfolk, der følte deres indsats nedgjort, eller som var forbitret over at se kommunisterne løbe med det hele. Vore disputater kom til at fremstå som én lang offensiv imod den

store myte om det danske folk i kamp, der beherskede den offentlige mening endnu i 70'erne og 80'erne. Derfor blev de heller ikke folkeeje – som Hæstrups bøger var det. Hvis ikke vi direkte fik at vide, at vi var historieforfalskere, lød det fra aktørerne den gang, at vi havde forlæst os på de støvede dokumenter, og at vi manglede indfølelse. Alt det der stod mellem linjerne, nemlig besættelsens virkelighed, forstod vi ikke et dyt af!

Sikkert var konflikten uundgåelig, fordi vi havde forskellige roller. Men set fra den praktisk arbejdende historikers værksted var der tale om en meningsløs konfrontation. For historikerne og aktørerne, først og fremmest dem fra modstandsbevægelsen, havde jo brug for hinanden. Trommer, i bogen om modstanden i den sydjyske region, og jeg i Augustoprøret, interviewede hundredvis af tidens vidner, der gav værdifulde oplysninger, som vi aldrig havde kunnet opspore i det samtidige materiale. Til gengæld gav vi dem klarhed og perspektiv – og måske tør jeg også sige – fra tid til anden mening i et arbejde, der efter sin natur var tilskoddet og fragmenteret og uoverskueligt.

Hæstrup fortæller i sine faglige erindringer om den afvisende holdning han mødte i Rigsarkivet, da han i slutningen af 40'erne troppede op og tilbød at indsamle beretninger fra den tidligere modstands historie. Det var de beretninger han senere udnyttede i sin disputats. Arkivarerne var endnu ganske gennemsyret af den positivistiske ånd, der først og fremmest fokuserede på dokumentet som den guldrandede kilde. Heldigvis var man da tolerant nok til at åbne døren for den ukendte gymnasielærer fra Odense, og i dag kan vi så konstatere, at interviewet er blevet et af samtidshistorikerens vigtigste værktøjer.

Forholdet mellem historieforskningen og den enkeltes erindring er et varmt tema internationalt – ikke mindst inden for studiet af Holocaust. Disciplinen har sit eget tidsskrift, kaldet »Memory & History«, og afholder egne konferencer. Mange, der har kritiseret besættelsesforskningen for at være alt for traditionel historieskrivning, glemmer, at vi faktisk var på forkant med de internationale strømninger, da vi introducerede *oral history* i Danmark. Hæstrups disputats fra 1954 var næsten udelukkende baseret på beretninger, hvad han da også fik at høre for af opponenterne. Og som nævnt interviewede også anden generation i hundredvis af aktører, og tredje generation fortsatte dermed.

Skal jeg som repræsentant for konfliktsynspunktet vurdere resultaterne og øve selvkritik, må jeg nok konstatere, at der røg en del ud med badevandet. Vi havde et skarpt blik for det politiske der skilte. Men underbelyste nok det nationale der bandt.

I dag er vore vagthunde i besættelsesgenerationen næsten væk, og

konfliktsynspunktet har sejret – måske ad helvede til, som det er blevet udtrykt af Palle Roslyng-Jensen med et kendt citat fra den politiske debat. Jeg er nu ikke så sikker på, at dette er rigtigt. For konsensus-traditionen har dybe rødder, og det skulle undre mig, om ikke en ny bølge er på vej.

Derimod kan det være rigtigt, at den revisionisme som konfliktsynspunktet repræsenterede, har overlevet sig selv. Det skyldes, at hele offentlighedens syn på besættelsestiden har ændret sig. Den almindelige forestilling i opinionen om et enigt folk i kamp mod tyskerne fra den første besættelsesdag begyndte nemlig at krakelere allerede i 1990'erne. Måske har historikerne hjulpet til – vi vil jo så gerne tro at vi har en smule betydning, men især skyldes skiftet nok ændringer i vor omverdensforståelse med ophøret af den Kolde Krig, de kommunistiske regimers fald og ideologiernes såkaldte sammenbrud. Det betød, at fjendebilledet forsvandt, og at modstandssynspunktet blev gratis. Samarbejdspolitikken mistede sin *raison d'être* og blev forkastet og fordømt.

Samtidig meldte tredje og fjerde generation af besættelsesforskere sig på banen. Roskilde Universitetscenter har været en vigtig motor i denne sammenhæng. Især tænker jeg på Claus Brylids og Anette Warrings bog om »Besættelsen som kollektiv erindring« fra 1998, som jeg opfatter som en form for kulmination på konflikthistorikernes arbejde. Den har mange kvaliteter, bl.a. den at have bragt vigtige internationale strømninger til dansk besættelsesforskning. Jeg har egentlig kun den bekymring, at bogens ensidigt negative kritik af og opgør med myten om *the good war* vil forhindre den rette forståelse af den inspiration og de ressourcer, som besættelsesgenerationen og det nationale fællesskab hentede og siden har hentet derfra.

Flere af tredje og fjerde generation har videreudviklet konfliktsynspunktet i den forstand, at de tog de marginaliserede gruppers historie op, dem som besættelsesgenerationen og senere den kollektive erindring havde udstødt af det nationale fællesskab: tyskerpigerne, tysklandsarbejderne, frikorps- og schalburg-folkene, nazisterne, og senest repræsentanterne for herrefolket selv, de tyske flygtninge, der kom til Danmark i 1945. De på den forkerte side var blevet opfattet som sociale udskud, som småkriminelle og dumme. De havde fungeret som nationens alibi og prügelnabe. Nu blev de rehabiliteret i den forstand, at det kunne dokumenteres, at deres profil ikke afveg fra gennemsnittet af befolkningen, og at deres skæbne, i hvert fald når det gjaldt medlemmer af DNSAP og af de væbnede korps, oftest havde været et bevidst ideologisk valg.

Mange i min generation har haft svært ved at acceptere denne tema-

kreds som relevant – uanset at vi som universitetslærere har været med til at hjælpe de nye historikere på vej. Vi var i vores forskning optaget af de store politiske spørgsmål om nationens eksistens, om demokrati og diktatur, om konfrontationen med den tyske imperialisme, og om sammenstødet mellem samarbejds- og modstandssynspunktet med alle de politiske og moralske og eksistentielle konsekvenser, dette førte med sig. Og vi syntes nok, at det nye projekt efterhånden kom til at fylde vel meget i det samlede billede af besættelsesårenes historie. Måske følte vi også en vis proportionsforvrængning – og et ubehag ved den moralske forargelse, der ofte slår igennem i fremstillingerne. Pludselig befandt vi os i en gammelkendt situation, men nu på den anden side – der kritiserede de unge for ikke at tage tidsånden med i deres forklaringer. Men jeg må nok i dag erkende, at også dette opgør er nødvendigt, hvis vi skal nå frem til en dybere forståelse af besættelsestidens samfund og dens forskellige reaktionsmønstre og undgå at hænge fast i de primitive forestillinger om de fem onde år som en kamp mellem det gode og det onde, mellem sort og hvidt.

Apropos dette at indfange tiden, dens stemninger og mentaliteter som en forudsætning for at forstå hvorfor mennesker handlede som de gjorde – så ligger der en stor pædagogisk opgave for historikerne i disse år, hvor medierne bobler over af moralisme og uvidenhed, og krigen og besættelsen samtidig er mere populært stof end nogensinde siden sommeren 1945. Jeg skal ikke tage det vigtige spørgsmål om forholdet mellem massemedierne og historieforskningen op her. Imod journalisternes kritik vil jeg mene, at min generation har taget sin tørn i både de trykte og elektroniske medier og rundt om i forsamlingshusene. Naturligvis er det frustrerende altid at skulle begynde med den 9. april. Men det er åbenbart konditionerne – og så kan man jo være så naiv at tro, at vi alligevel har fat i den lange ende til slut. Selv har jeg altid følt, at det var et privilegium at beskæftige mig med et stykke Danmarkshistorie, der er levende samtid, og som mange, forbløffende mange, danske stadigvæk er intenst optaget af. Men heraf følger naturligvis også en forpligtelse til at fortælle, så det kan forstås! Hvor langt vi skal spille med på mediernes præmisser, vil jeg overlade til den enkelte selv at bedømme. Men kendsgerninger er jo, at hvis vi ikke springer på vognen, kører toget uden os!

Når man er nået pensionsalderen, som jeg er det, melder der sig let en form for Jeronimus-attitude i retning af, at alt var bedre i gamle dage, og alt er ad helvede til i dag! Men når jeg ser på forskningen i besættelsestidens historie, finder jeg ingen grund til at trække sortsynet af stalden. For den blomstrer som aldrig før. Bare indenfor de sidste år

har vi fået afsluttet Knud J. V. Jespersens store værk om den britiske sabotageorganisation, SOE, vi har fået Steen Andersens bog om Danmark i det tyske Storrøm, der gav genlyd i medierne, vi fik John T. Lauridsens omfattende studier i den danske nazismes historie, og vi har fået Claus Bundgaard Christensens undersøgelse af den Sorte Børs, med vigtige økonomiske og socialhistoriske perspektiver. Sidste år kom Gad's store besættelsesleksikon, skrevet af alle der kan krybe og gå inden for feltet – samtidig med John T. Lauridsens og Det Kongelige Biblioteks, man tør nok sige, totale bibliografi. Ingen journalist og ingen underviser kan for fremtiden undskylde sin uvidenhed med mangel på let tilgængelig oplysning og litteratur.

Til efteråret kommer der nye bøger om jødeaktionen i oktober 43, om Gestapo i Danmark, og om antisemitismen i 30'erne og 40'erne. På Handelshøjskolen er et millionprojekt i gang om erhvervslivet under besættelsen, og på Holocaust-centret er man nær færdiggørelse af den store flygtningeundersøgelse fra 1933, der også rækker ind i besættelsen. Og endelig kan jeg da fortælle, at startskuddet er gået til en besættelsens Hvem-er-hvem, der skal udkomme i 2005, og som vil portrættere ikke blot de kendte, men også de mindre kendte ansigter fra de fem års historie.

Anmelderne glæder sig over de mange unge forskere, der markerer sig i disse år. Det gør vi ældre også. For det betyder, at forskerinteressen er sikret fremover. Jeg skal i sagens natur ikke udtale mig om, hvor stort et hul, vi der i disse år træder af, efterlader på universiteterne. Men vi har da lov til at glæde os over, at vore stillinger er blevet fyldt med ny ekspertise, der kan sikre disciplinens professionalisering fremover.

Gang på gang slår man fast, at besættelsestiden er den mest gennemforskede periode i Danmarkshistorien. Derfor spørger folk og gode kolleger, der gerne ser ressourcerne anvendt andre steder, om der overhovedet er mere at forske i?

Svaret må blive et ja! Det er rigtigt at det politiske landskab er gennemarbejdet i sine hovedtræk – selvom vi mangler en række overordnede problemstillinger. Det gælder også det illegale landskab – selvom der nok kan gøres noget mere regionalt. Og så savner vi den store undersøgelse af den illegale presse som opinionsfaktor – et spørgsmål der er blevet stadig mere centralt alt eftersom modstandskampens militære aspekter nedspilles til fordel for de politiske. Økonomien er kommet sent med, men ligger foreløbig i gode hænder. Men hvad vi i den grad mangler, er en besættelsens hverdags- og socialhistorie. Hvordan levede den ganske almindelige dansker det normale liv under de unormale forhold, som en fjendtlig besættelse er? Vi ved det kun stykkevist

og delt. Og det er egentlig en fallit, og måske et meget godt udtryk for hvor lidt eller hvor meget vi har nået, at måtte konstatere, at det eneste alvorlige forsøg på en sådan besættelsens hverdags- og kulturhistorie er gjort af Erik Kjersgaard for over tyve år siden. Kilderne ligger strøet overalt, forlagene vil aftage alt – så det er bare om at komme i gang med et projekt, der vil rumme den opløftende mulighed, at forskningen og den folkelige erindring vil kunne mødes igen for første gang siden bruddet i 1970'erne.

I sammenhæng med en sådan hverdagshistorie kommer også opinionsspørgsmålet ind som en vigtig faktor. Hvad tænkte mændene på gaden og kvinderne i køkkenet om krigens gang, om kapitulationen den 9. april, om besættelsessituationen i almindelighed, og om samarbejdet og regeringens politik? Hvordan så man på sabotagen og anden form for »terrorisme«? Hvilke forhåbninger havde man til freden – hvilken frygt og hvilke bekymringer? Vi kender godt nok befolkningens reaktioner under nogle af de store kriser, som under folkestrejkerne i 1943 og 44. Men vi mangler en systematisk undersøgelse af stemningerne og opinionens udvikling over længere tidsforløb. Det bliver ingen let opgave. For vi mangler de lange sammenhængende serier af stemningsrapporter, som vi finder dem i Tyskland og Frankrig. Var folk overhovedet så politiserede, som besættelseshistorikere har gjort dem til, når vi har undret os over, at man i den længste periode efterlevede kongens og regeringens bud om ro og orden, indtil man tilsyneladende uden de store komplikationer sluttede op bag Frihedsrådet, da modstandsbevægelsen tog over? Eller er der tale om en falsk problemstilling, proppet ned i halsen på en befolkning, der interesserede sig for helt andre og jordnære ting som maksimaltøj, våde tørv og rationeringsmærker – og overlod det til den illegale presse og BBC at diskutere samarbejde og modstand? Vi ved det ikke – men det skal nok blive et projekt med overraskelser!

Og så kan vi jo starte vores hverdagshistorien hos humoristen Finn Søeborg i erkendelsen af at vi historikere altid halter et godt stykke bagefter forfatterne. Han skriver om krigsårene, at de først og fremmest var »en række grå, halvtriste hverdage med mørkelægning, halvkolde stuer, ustandselig punktering og evindelige kævlerier med handlende om at blive anerkendt som såkaldt »fast kunde« med deraf følgende ret til ugentlige rationer af tobak, øl og andre livsfornødenheder. Nu og da kunne det ske, at særlig voldsomme begivenheder rev en ud af ens hverdagstrummerum, som f.eks. 29. august, jødeforfølgelserne, arrestationen af politiet eller Shellhusets bombardement, men efter nogle dages ophidselse var man igen tilbage i hverdagen, gik i biografen, eller til

gilder, hamstrede de besynderligste varer, avlede børn og passede i øvrigt sit arbejde, som man altid havde gjort.»

De allerfleste i Hitlers Europa forsøgte at tilpasse sig. De var ikke helte, men bange og bekymrede mennesker, der først og fremmest levede for de nære ting. Som den amerikanske politolog og historiker Stanley Hoffmann bemærker – han måtte som jøde flygte med sin familie fra Frankrig i 1940 – er selvopholdelsesdriften ikke det ædleste af alle mål. Men det er det mest elementære!

Litteratur:

K.B. Andersen: »Opposition ved Hans Kirchhoffs disputats« i: Historie XIII, 1980.

Steen Andersen: Danmark i det tyske storrøm, 2003.

Peter Brunbech: Udgiverselskab for Danmarks Nyeste Histories besættelsesprojekt. En casestudie i forholdet mellem politik og videnskab, upubliceret speciale ved Aarhus Universitet, 2001.

Peter Brunbech: »Politiske og videnskabelige mål – bagom stiftelsen af Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie« i: Den jyske Historiker nr. 97, 2002.

Claus Bryld og Anette Warring: Besættelsen som kollektiv erindring, 1998.

Claus Bryld: »DNH og Hjalp-sagen – et svar til Peter Brunbech« i: Den jyske historiker nr. 100, 2003.

Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: Under Hagekors og Dannebrog, Danskere i Waffen SS 1940-45, 1998.

Stig Ekmann: »Sverige under andra världskriget – erfarenheter från arbetet i eet projekt« i: (Sv.) Historisk tidskrift, 1979, 2.

Jørgen Hæstrup: Kontakt med England, 1954.

Jørgen Hæstrup: Hemmelig Alliance, 1959.

Jørgen Hæstrup: Til landets bedste – Hovedtræk af departementschefstyrets virke 1943-45, 1966.

Jørgen Hæstrup: Dørene åbnes, 1973.

Frode Jakobsen: »Ved Palle Roslyng-Jensens disputats den 14. november 1980« i: Historisk Tidsskrift 1981.

Sigurd Jensen: Levevilkår under besættelsen, 1971.

Knud J. V. Jespersen: Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp, 1998-2000.

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943, 1979.

Hans Kirchhoff: Samarbejde og modstand under besættelsen, 2001.

Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer (red.): Gads lek-

- sikon om dansk besættelsestid 1940-45, 2002.
- Erik Kjersgaard: Besættelsen 1940-45, 1980.
- John T. Lauridsen: Dansk nazisme 1930-45 – og derefter, 2002.
- John T. Lauridsen: Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi. 2002.
- Kirsten Lylloff: »Kan lægeløftet gradbøjes?« i: Historisk Tidsskrift 1999.
- Henrik Lundtofte: Gestapo. Tysk politi og terror i Danmark 1940-45, 2003.
- Finn Løkkegaard: Det danske gesandtskab i Washington 1940-1942, 1968.
- Henrik S. Nissen og Henning Poulsen: På dansk friheds grund, 1963.
- Henrik S. Nissen: 1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejds-politikken, 1972
- Andreas Monrad Pedersen: Schalburgkorpset, 2000.
- Henning Poulsen: Besættelsesmagten og de danske nazister, 1970
- Palle Roslyng-Jensen: Værnenes politik – politikernes værn, 1980.
- Palle Roslyng-Jensen: »Befrielsesjubilæet og den nyeste besættelseslitte-ratur« i: Historisk Tidsskrift 1995.
- Hans Sode-Madsen (red.): I Hitler-Tysklands skygge. Dramaet om de danske jøder 1933-1945, 2003.
- Therkel Stræde: »'Deutschlandarbeiter'. Dänen in der deutschen Kriegs-wirtschaft, 1940-45« i: Ulrich Herbert (red): Europa und der »Reichs-einsatz«, 1991.
- Viggo Sjøqvist: Danmarks Udenrigspolitik 1933-45, 1966.
- Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. En biografi, 1973
- Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen, 1984.
- Aage Trommer: Jernbanesabotagen i Danmark under den anden ver-denskrig, 1971
- Aage Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse 1940-45, 1973.
- Anette Warring: Tyskerpiger, 1994.